

Ինգա ԱՎԱԳՅԱՆ

ՊԱՏԱՀԱԿԱՆ ՉՏԱԾՈՆԵՐ ՇԻՐԱԿԻ

ՄՊԱՆԴԱՆՅԱՆ ԳՅՈՒՂԻ ԴԱՍԲԱՆԱՆԱԴԱՇՏԻՑ*

Շիրակի տարածքում գտնված պատահական գտածոների թիվը ավելացել է ևս երկու իրերով: Այդ իրերից առաջինը տասներեք բեկորներից բաղկացած բրոնզե թասն է, իսկ երկրորդը՝ տասնվեց բեկորներից բաղկացած բրոնզե գոտին: Գտածոները հայտնաբերվել են Սպանդարյան գյուղի գերեզմանոցում գերեզման փորելու ժամանակ և տեղափոխվել են գյուղի միջնակարգ դպրոցի պատմության անկյուն:

Բրոնզե, ամբողջական թիթեղից կռած թասի տրամագիծը 17 սմ է, խորությունը՝ մոտավորապես 5 սմ (նկ. 1): Սպանդարյանի թասի նմանօրինակը պեղվել է Արթիկի դամբարանադաշտի ուշ բրոնզի երկրորդ փուլով թվագրվող թիվ 575 դամբարանում (նկ. 2)¹: Տ.Մաչատրյանը նմանօրինակ թասերը նույնպես թվագրում է վաղ երկաթի և միջին երկաթի դարերով, սակայն նշում է, որ Թրիալեթիից կան նաև ավելի վաղ օրինակներ, որոնք Բ. Կուֆտինը թվագրում է ուշ բրոնզի դարաշրջանով: Հավանաբար թասը կռել են ամբողջական թիթեղից:

Համեմատաբար լավորակ բրոնզից ուրարտական թասեր պահպանվում են Հայաստանի պատմության թանգարանում և Էրմիտաժում: Ուրարտական այս թասերը պեղվել են Կարմիր բլուրից և ունեն ուրարտական արքաների անուններով արձանագրություններ²: Մենուա, Արգիշտի I, Սարգուրի II, Ռուսա I: Բ. Պիտոբովսկին ենթադրում է, որ Կարմիր բլուրից պեղված հայտնի թասերը պատրաստված են հատուկ սարքով, որը ճզվել է թիթեղը, կամ կռված են ամբողջական բրոնզե թիթեղից:

Բրոնզե գոտու (նկ. 3) պահպանված հատվածների երկարությունը մոտ 60սմ է, ամբողջական բեկորի լայնությունը 19,5 սմ է: Գոտին բաղկացած է 11 ժապավեններից: Գոտու վերին և ստորին եզրերը հարթ են, և ունեն 1 սմ լայնություն: Այս եզրերի ներքին մասով անցնում են 3 մմ լայնություն ունեցող սեպաձև զարդանախշերի շարքով զարդարված զարդերիզները: Գոտու երկրորդ, չորրորդ, վեցերորդ, ութերորդ և տասներորդ ժապավեններն ունեն 3,4 սմ լայնություն և զարդարված են պարույրների չորսական շարքերով, բացի տասներորդ ժապավենից, որը զարդարված է երեք շարքից բաղկացած համեմատաբար խոշոր պարույրներով, քան մյուս ժապավենները: Պարույրներով զարդարված ժապավենների միջև

* Հոդվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ Хачатрян Т., Древняя культура Ширака, Ер., 1975, с. 219-220, рис. 131; Badalyan R., Avetisyan P., Bronz and Early Iron Age Archaeological Sites in Armenia, I, Mt. Aragats and its surrounding region, Maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, BAR International Series 1697, Oxford, 2007, pg 74, tomb no. 575.

² Пиотровский Б., Ванское царство (Урарту), М., 1959, с.180, табл. XXXIV.

գտնվում են հարթ մակերեսով չորս ժապավեններ, որոնց երկու եզրերը նույնպես զարդարված են 3 մմ լայնություն ունեցող սեպաձև զարդանախշերի ութ շարքերով: Գոտու ճարմանդը չի պահպանվել: Իրար հաջորդող ինը զարդագոտիներից հինգը զարդարված են պարույրներով, չորս զարդագոտիները, որոնք ընկած են հինգ պարույրներով զարդարված ժապավենների միջև, հարթ են, և ինչպես վերը նշեցինք, եզրազարդված են սեպաձև ժապավեններով:

Պարույրներով զարդարված գոտիներ հայտնի են Սևանի ավազանից՝ Ե.Լալայանի նյութերից, Աղթալայից³, Սանահինից⁴:

Հ.Մարտիրոսյանը բրոնզե հսկա թիթեղներից պատրաստված գոտիները, որոնք կրում էին իբրև զարդ, պաշտպանության միջոց և պաշտամունքի առարկա, թվագրում է ուշ բրոնզեդարյան մշակույթի II փուլից ոչ շուտ (Լճաշեն-մեծամորյան II մշակույթ) և կարծում, թե դրանք հարատևում են մինչև ուշ ուրարտական ժամանակաշրջանը (Լճաշեն-մեծամորյան VI մշակույթը)⁵: Հ.Մարտիրոսյանը այս գոտիները բաժանում է չորս խմբերի.

ա) գոտիներ՝ հարթ մակերեսով, բ) գոտիներ՝ երկրաչափական պարզունակ կամ բարդ փորագիր զարդերով՝ եռանկյունիներով, ռոմբերով, պարույրներով (նկ. 3), որոնց սիմվոլիկ կրոնական նշանակությունը դեռևս վերջնականապես պարզված չէ, գ) գոտիներ՝ կենդանական պատկերներով՝ եղնիկների, այծերի, ձիերի, ցուլերի, որոնք ըստ երևույթին երկնային որոշակի մարմինների ու երևույթների սիմվոլներ են (նկ. 7, 8), դ) բարդ կրոնապաշտամունքային կոմպոզիցիա ունեցող գոտիներ, որտեղ ներկայացված են սիմվոլիկ որսի տեսարաններ, բնապաշտական երևույթների ամբողջական կոմպլեքսների մեջ, կամ արևի մարդակերպ աստծո ընթացքը՝ մարտակառքերով, հրեղեն ձիերի, թռչունների, արևների, երկնային լուսատուների ուղեկցությամբ (նկ. 4, 6)⁶:

Բոլորանախշը կամ պարույրը նաև հանդիպում է Շիրակավանի Ք.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող թիվ 10, 11 դամբարաններում պեղված երկու գոտիների վրա⁷: Սակայն Սպանդարյանի նորահայտ գոտու նմանօրինակ կարելի է համարել Շիրակավանի Ք.ա. IX-VIII դդ. թվագրվող թիվ 11 դամբարանում պեղված գոտին (նկ. 9): Այն արտաքին հարդարանքով՝ երեք զուգահեռ շարքերից բաղկացած պարույրներով զարդարված ժապավեններով, որոնք ընդմիջվում են իրար հաջորդող երկուական գայլակերպ և ալիքներով զարդարված ժապավեններով, չափսերով (20X18սմ), զարդաներիզների հերթականությամբ (11 ժապավեն)՝ զարդարված 3 մմ լայնություն ունեցող սեպաձև զարդանախշերի տասը շարքերով, անչափ նման է

³ Խնկիկյան Օ., *Սրհեստները բրոնզեդարյան Հայաստանում, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները* 9, Եր., 1977, էջ 103, աղ. XIII նկ. 5,6:

⁴ Мартиросян А., *Армения в эпоху бронзы и раннего железа*, Եր., 1964, с. 139-140, рис. 58:

⁵ Մարտիրոսյան Հ., *Ուշ բրոնզեդարյան բնակավայրեր և դամբարանադաշտեր, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները* 2, Եր., 1969, էջ 33, աղ. XXXIX, նկ. 2,3:

⁶ Նույն տեղում, էջ 33:

⁷ Թորոսյան Ռ., Խնկիկյան Օ., Պետրոսյան Լ., *Հին Շիրակավան (1977-1981թթ. պեղումների արդյունքները)*, Եր., 2002, նկ. 13-14:

Մպանդարյանի նորահայտ գոտուն⁸: Բոլորանախշը կամ գալարապարույրը ճանաչված է որպես ժամանակը, անվերջությունը և հավերժությունը խորհրդանշող պատկեր⁹, կարծում ենք՝ տեղին է հիշել Հ. Մարտիրոսյանի այն կարծիքը, որ գոտիները կրում էին իբրև զարդ, պաշտպանության միջոց և պաշտամունքի առարկա: Սակայն հատկապես ուշագրավ են Շիրակավանի գոտու բոլորանախշերով կենտրոնական ժապավենը եզրագծող երկու հարթ մակերեսով անզարդ ժապավենները:

Շիրակում հաճախ ենք հանդիպում հարթ, անզարդ զարդաերիզներով գոտիներին: Այս գոտիների նմանօրինակն է Թալինի թիվ 85 դամբարանից պեղված գոտին¹⁰, որը զարդարված է ինը զարդաերիզներով: Զարդաերիզներից հինգը «հյուսածո» զարդաշղթաներով են, որոնք ընդմիջվում են չորս հարթ, անզարդ զարդաերիզներով: Գոտին թվագրվում է Լճաշեն-մեծամորյան V մշակույթով: Գոտու հյուսածո զարդամոտիվի նմանօրինակը հանդիպում է Մպանդարյանից հայտնի, Հայաստանի պատմության թանգարանի մետաղյա իրերի զետեղարանում պահպանվող, անհատական իրերի հավաքածուի մեջ մտնող, 49ա գոտու վրա¹¹: Դատարկ զարդաերիզներ ունեն նաև Լենինականից հայտնի երկու գոտիների բեկորները: Այս բեկորներից մեկը, որը պեղվել է 1952թ. Լենինականի «Մսի կոմբինատի» թիվ 9 դամբարանում (նկ. 10), ունի ինը զարդագոտի, որոնցից հինգը դատարկ և հարթ զարդաերիզներ են: Դրանք ընդմիջվում են չորս կետերով զարդարված զարդագոտիներով: Լենինականի գոտիներից երկրորդը Ս.Եսայանը¹² դասում է ուրարտական գոտիների առաջին՝ երկրաչափական զարդամոտիվներով գոտիների խմբին: Այն զարդարված է յոթ զարդագոտիներով, որոնցից վերին և ստորին երկրորդ զարդագոտիները կետազարդ են: Կենտրոնական երեքը հարթ և անզարդ զարդաերիզներ են և եզրագծված են գույգ գծերով(նկ. 11): Դատարկ են նաև վերին և ստորին զարդաերիզները: Գոտիների զարդամոտիվի վառ նմանօրինակները հայտնի են Տլիի դամբարանադաշտից¹³: Գոտիների համաժամանակ-

⁸ Թորոսյան Ռ., Խնկիկյան Օ., Պետրոսյան Լ., Շիրակավանի դամբարանները, Պատմա-բանասիրական հանդես (այսուհետ՝ ՊԲՀ), 2 /89/, Եր., 1980, էջ 277:

⁹ Նույն տեղում, էջ 277:

¹⁰ Ավետիսյան Հ., Ավետիսյան Պ., Արարատյան դաշտի մշակույթը մ.թ.ա. XI-VI դարերում, Եր., 2006, էջ 42, աղ. 65:

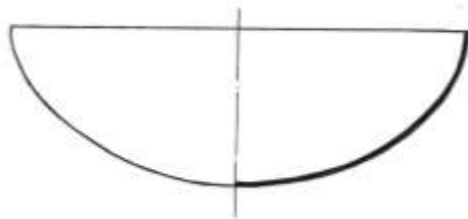
¹¹ Տե՛ս Փիլիպոսյան Ա., Հին Արևելքի շրջանակավոր դաստակով դաշույներն ու սրերը, Եր., 1999, աղ. 57, նկ.10: Ավագյան Ի., Ատենախոսություն, Եր., 2016, էջ 163-167: Ավագյան Ի., Հակոբ Կարանյանի մի հնագիտական հավաքածուի մասին, ՇՊՄԺ, VII գիտաժողովի նյութեր, Գյումրի, 2007, էջ 34-40: Ավագյան Ի., Պատահական գտածոների հավաքածու Լենինականից, Հանրապետական գիտական նստաշրջան՝ նվիրված ՀՀ անկախության 15-ամյակին, Նյութերի ժողովածու, ԳՊՄԻ, Գյումրի, 2007, էջ 155-159: Ավագյան Ի., Շիրակից հայտնի ուրարտական դարաշրջանի գոտիների զարդամոտիվների շուրջ, ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XVIII, Գյումրի, 2015, էջ. 71-82, նկ. 5:

¹² Եսայան Ս., Урартские бронзовые пояса Ширака и их новые параллели в Западной Армении, ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. V, Եր., 2002, էջ 92, նկ. 1:

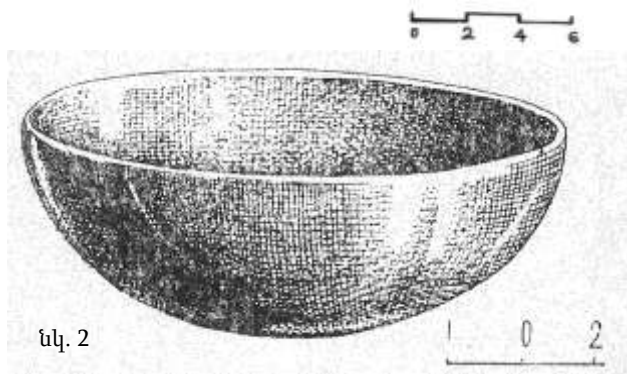
¹³ Техов Б., Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н. э., М. 1977, с. 125, рис. 97-5:

յա նմանօրինակները հայտնի են Կարմիր բլուրից¹⁴ և հրատարակված են Հ.Քելների ուրարտական գոտիների կատալոգում¹⁵: Ըստ Հայաստանի Հանրապետության տարածքից հայտնի հնագիտական նութերի (Ք.ա. IX-VII դդ.)՝ նկատվում է բիսպնական մշակույթի ուժեղ ազդեցություն բնիկների նյութական մշակույթի վրա¹⁶: Այս երևույթը հստակ է դիտվում զենքերի և խեցեղենի վրա¹⁷: Կարծում ենք՝ հարթ և անզարդ մակերես ունեցող զարդաներիզներով ընդմիջվող գոտիների մոտիվները նույնպես պետք է համարել ուրարտական զարդարվեստի ցայտուն ազդեցություն Լճաշեն-մեծամորյան գոտիների վրա: Եվս մի առանձնահատկություն կարիճի պոչ ունեցող առասպելական կենդանիների և մալթյան խաչերի հետ զուգահեռ¹⁸:

Սպանդարյանի նորահայտ գոտին դասվում է Հ.Սարտիրոսյանի առաջարկած գոտիների երկրորդ խմբին և թվագրվում Ք.ա. X-VII դդ. (Լճաշեն-մեծամորյան V-VI մշակույթներով):

նկ. 1

նկ. 2

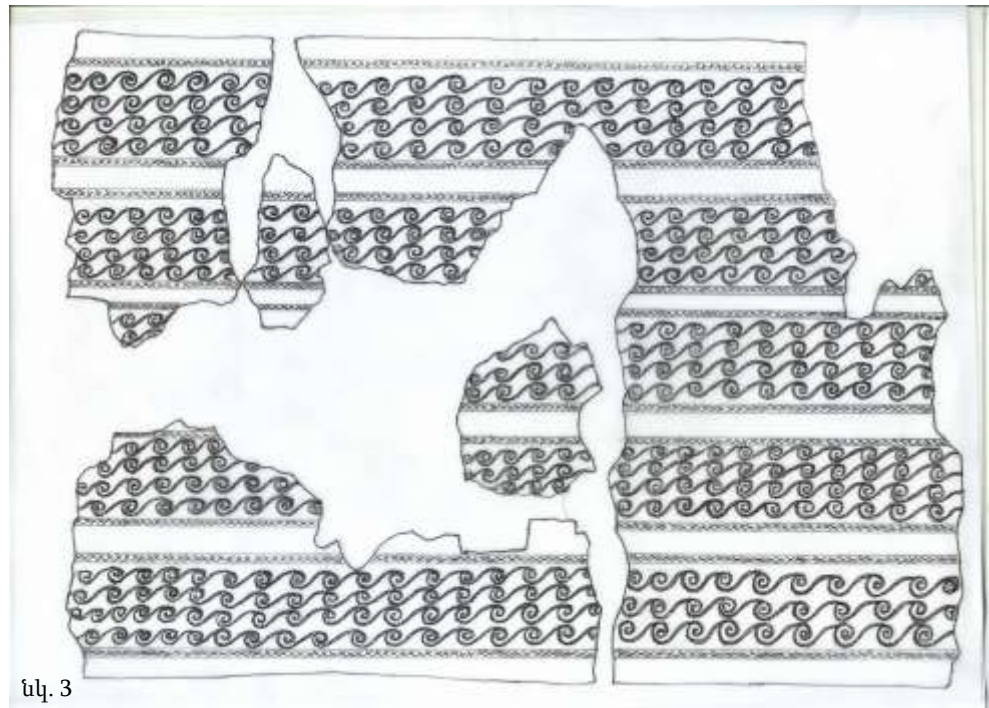
¹⁴ Мартirosյան А., О древнем поселении и могильнике близ Лениакана, АН СССР, Краткие сообщения института истории материальной культуры, 55, 1954, с. 112.

¹⁵ H.Kellner, Gürtelbleche aus Urartu, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XII, Band 3, Franz steiner vergal, Stuttgart, 1991, աղ. 78-79/341, աղ. 72-73/283-285, 290, 292:

¹⁶ Եսայան Ս., Բիշպով Լ., Հմայակյան Ս., Վանեցյան Ս., Երևանի Բիսպնական դամբարանը, Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները 16, պրակ III, Եր., 1995, էջ 60: Հմայակյան Ս., Վանի թագավորության պետական կրոնը, Եր., 1990, էջ 84-85: Арешян Г., Вопросы типологии населенных пунктов Армении позднего бронзового и раннего железного веков, Государственный музей искусства народов Востока, Научные сообщения, X, М., 1978, с. 91-108.

¹⁷ Եսայան Ս., Բիշպով Լ., Հմայակյան Ս., Վանեցյան Ս., Երևանի Բիսպնական դամբարանը, էջ 60:

¹⁸ Տե՛ս Ավագյան Ի., Շիրակից հայտնի ուրարտական դարաշրջանի գոտիների զարդարմոտիվների շուրջ, էջ. 71-82, նկ. 5: Տե՛ս Ավագյան Ի., Ատենախոսություն, էջ 163-167:

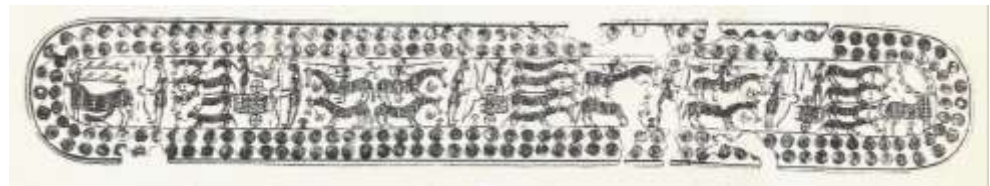
նկ. 3

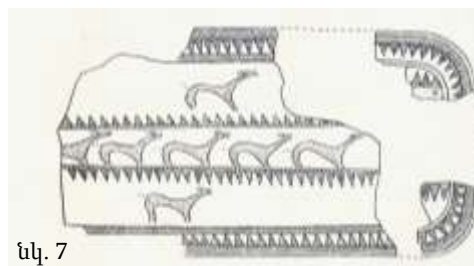
նկ. 4

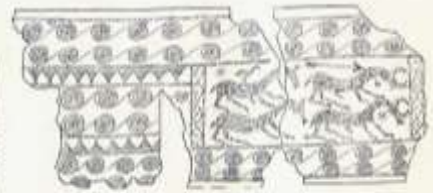
նկ. 5

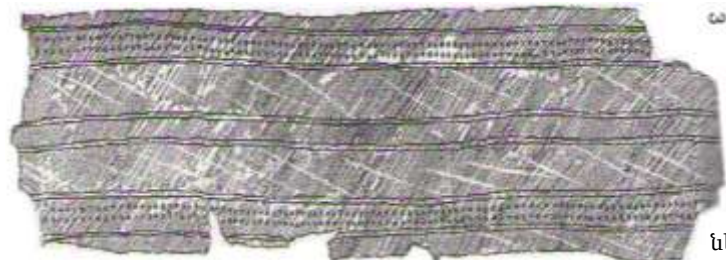
նկ. 6

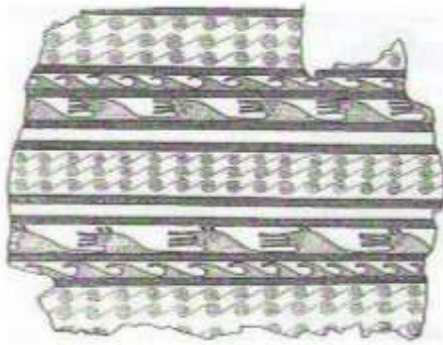
նկ. 7

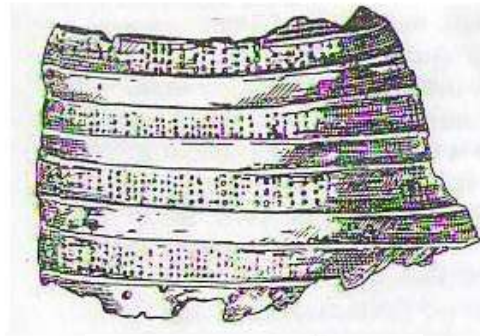
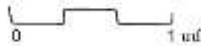
նկ. 8

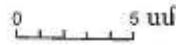
նկ. 11

նկ. 9

նկ. 10

СЛУЧАЙНЫЕ НАХОДКИ ИЗ НЕКРОПОЛЯ СЕЛЕНИЯ СПАНДАРЯН В ШИРАКЕ

___ *Ррзюме* ___

___ *И. Авагян* ___

Количество случайных находок, обнаруженных в Шираке, пополнилось еще двумя археологическими находками. Одна из находок-это бронзовая чаша, состоящая из тринадцати фрагментов, а вторая-бронзовый пояс, состоящий из шестнадцати фрагментов. Археологические находки были обнаружены на территории кладбища селения Спандарян во время рытья могилы для усопшего и были перенесены в исторический уголок средней школы села. Диаметр чаши из бронзового цельного листа составляет 17 см, глубина приблизительно 5 см. Близкий аналог чаши был раскопан в Артикском некрополе. Т.Хачатрян аналогичные чаши датирует ранним железным и средним железным веками и отмечает, что сущесвуют более ранние аналоги из Триалетти, которые Б.Куфтин датирует эпохой поздней бронзы. Длина сохранившихся частей бронзового пояса равняется 60 см. Ширина цельного фрагмента равняется 19,5 см. Пояс украшен 11-ю лентами. Новонайденный пояс из Спандаряна причисляется ко второй группе поясов, предложенной А.Мартиросьяном, и датируется X-VII вв. до р.Х.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Ավագյան Ինգա Էդուարդի – ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, «Կուսմայրի» պատմամշակութային արգելոց-թանգարան,
E-mail: inga.avagyan.76@mail.ru*